

Ekonomia społeczna w polityce przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w Polsce

Magdalena Pokora*

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza miejsca ekonomii i przedsiębiorczości społecznej w polityce nakierowanej na ograniczanie wykluczenia społecznego w Polsce. W pierwszej części przedstawiono definicje wykluczenia społecznego oraz znaczenie i funkcje ekonomii społecznej w rozwiązywaniu tego problemu. W drugiej części dokonano analizy strategii, programów i przepisów prawa dotyczących wykluczenia społecznego w Polsce. W przekonaniu Autorki przyjęte rozwiązania uwzględniają złożoność problemu wykluczenia społecznego. Ich realizacja jest jednak związana przede wszystkim z wydatkowaniem środków Unii Europejskiej. Kluczowym zadaniem pozostaje więc włączenie ekonomii i przedsiębiorczości społecznej do krajowych dokumentów ustawowych.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna, wykluczenie społeczne, polityki publiczne.

Wprowadzenie

Wykluczenie społeczne wydaje się być jednym z najważniejszych zagadnień komentowanych i dyskutowanych na forum Unii Europejskiej. Jego znaczenie w dużej mierze wynika z faktu, że wciąż pojawia się wiele nowych zjawisk, które pogłębiają skalę tego i tak już dotkliwego problemu [Frieske, 2008, s. 1]. O jego powadze może również świadczyć sformułowanie przez Komisję Europejską w ramach Strategii Europa 2020 celu odnoszącego się do ograniczenia liczby osób zagrożonych ubóstwem o 20 mln [Strategia Rozwoju Kraju, 2012, s. 5].

Nie bez znaczenia pozostają również dotychczas podejmowane inicjatywy sprzyjające włączeniu społecznemu. Wśród nich wiele związanych jest z działalnością sektora ekonomii społecznej (ang. *social economy*)¹, którego aktywność jest postrzegana jako ważny instrument w walce z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Inicjatywy wpisujące się w ten nurt są widoczne również w Polsce – realizują je przede wszystkim przedsiębiorstwa społeczne², dla których integracja społeczna jest naturalnym polem działania. Potencjał ten jest coraz częściej identyfikowany także w obrębie formułowanych polityk publicznych. W tym zakresie dostrzega się przede wszystkim zdolność podmiotów sektora ekonomii społecznej do włą-

czania osób wykluczonych do pełnego udziału w życiu społecznym i ekonomicznym.

Celem niniejszego artykułu jest analiza miejsca ekonomii i przedsiębiorczości społecznej w polityce nakierowanej na ograniczanie wykluczenia społecznego w Polsce. W pierwszej jego części przytoczono wybrane definicje wykluczenia społecznego występujące w literaturze przedmiotu. W drugiej natomiast odwołano się do kwestii ekonomii społecznej, zwłaszcza zaś do jej funkcji w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Zasadniczą część artykułu stanowi analiza krajowej polityki przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu oraz miejsca i roli, jaką pełni w niej ekonomia społeczna.

1. Wykluczenie społeczne – ujęcie definicyjne

Pojęcie wykluczenia społecznego zdobyło we współczesnym dyskursie nauk społecznych niekwestionowaną popularność. Wykorzystywane jest również w języku polityki, zwłaszcza zaś w dyskusjach o Europejskim Modelu Społecznym. Pomimo jego powszechności, w literaturze przedmiotu nie ma precyzyjnej i jednoznacznej definicji. W tym zakresie wiele miejsca poświęca się również zależnościom występującym pomiędzy pojęciem wyklu-

¹ Jak podkreśla wielu autorów, określenie ekonomia społeczna nie jest odpowiednim tłumaczeniem angielskiego pojęcia *social economy*. Właściwe byłoby użycie terminu gospodarka społeczna. W literaturze poświęconej tej tematyce oba terminy stosuje się jednak zamiennie. Autorka wykorzystuje podobny zabieg.

² Ekonomia społeczna jest przez niektórych autorów utożsamiana jedynie z przedsiębiorstwami społecznymi. Por. [Pearce, 2003].

* Magdalena Pokora

Małopolska Szkoła Administracji Publicznej
Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, Polska
e-mail: magdalena.pokora@uek.krakow.pl

czenia społecznego a ubóstwa. Toczące się debaty dotyczą przede wszystkim tego, czy można uznać, że wykluczenie społeczne zastąpiło pojęcie ubóstwa [Broda-Wysocki, 2012, s. 11–12].

Po raz pierwszy wykluczenie społeczne jako koncept pojawiło się w pracy R. Lenoira [1974], który postrzegał je w kontekście systemu zabezpieczenia socjalnego, uznając za osoby wykluczone wszystkich tych obywateli, którzy z różnych względów (niepełnosprawności fizycznej, umysłowej czy społecznej) nie uczestniczyli w rozwoju społecznym i ekonomicznym [Estivill, 2003, s. 5]. Jednak od tego czasu znacznie zmienił się zakres tego pojęcia i współcześnie rozpatruje się je również w odniesieniu do kwestii zdrowia, zmian demograficznych, mobilności, ubóstwa, niskiego poziomu edukacji [OECD, 2013, s. 3]. Na takie ujęcie wskazują m.in. T. Burchard, J. Le Grand i D. Piachaud, identyfikując cztery zasadnicze obszary wykluczenia:

1. Konsumpcja – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na niewystarczające dochody.
2. Produkcja – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na bycie bezrobotnym oraz

niemożność podniesienia kwalifikacji umożliwiających uzyskanie pracy.

3. Zaangażowanie polityczne – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na ograniczanie jej biernych lub czynnych praw wyborczych.
4. Integracja społeczna – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na brak kontaktów z innymi członkami społeczeństwa [Panek, 2011, s. 16, za: Burchard i in., 2002].

Szeroki kontekst interpretacji wykluczenia społecznego prezentuje również T.H. Marshall, który definiuje je jako niemożność stosowania praw obywatelskich, zarówno tych o charakterze ekonomicznym, politycznym, jak również uprawnień socjalnych. W tym przypadku wykluczenie społeczne stanowi swego rodzaju słabość obywatelską [Golińska i in., 2008, s. 114].

Z kolei H. Silver wskazuje na trzy główne paradygmaty, na których opiera się koncepcja wykluczenia społecznego: republikański, liberalny i socjaldemokratyczny [Silver, 1994, s. 540]. Ich krótką charakterystykę wraz z podaniem przyczyn wykluczenia społecznego przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Paradygmaty wykluczenia społecznego według H. Silver

Ciekawą klasyfikację przyczyn wykluczenia społecznego zaprezentowała również A. Jaworska, wyodrębniając trzy ich grupy. Odnoszą się one do: 1) nieprawidłowego funkcjonowania polityki państwa względem osób dotkniętych problemem bezrobocia, bezdomności, osób opuszczających placówki opiekuńczo-wychowawcze itp., 2) wyborów podejmowanych przez poszczególne jednostki, które decydują się na życie na marginesie społeczeństwa (tzw. samowykluczenie) oraz 3) odmienności, która może wynikać z przynależności do mniejszości narodowych i religijnych lub z niepełnosprawności [Jaworska, 2013, s. 37–38].

Zwrócenie uwagi na te różnorodne przyczyny i aspekty pokazuje, jak wielowymiarowym zjawiskiem jest wykluczenie społeczne. Nie oznacza ono jedynie niemożności uczestniczenia w życiu społecznym i wspólnotowym, ale implikuje ograniczenie dostępu także do gospodarczych, kulturowych i politycznych systemów, które pomagają jednostce w integracji ze społeczeństwem [Szarfenberg, 2010, s. 133]. Obejmując tak szerokie spektrum problemów, wykluczenie społeczne należy postrzegać nie jako stan, ale proces wyznaczony przez intensyfikację tych poszczególnych obszarów marginalizacji [Amin i in., 2002]. Spostrzeżenie to wydaje się być szczególnie istotne w kontekście programowania rozwiązań, które mają służyć ograniczaniu tego zjawiska. Powinny one bowiem uwzględniać dynamikę, zmienność oraz różnorodne aspekty wyłączenia jednostek z dostępu do zasobów, dóbr, możliwości zaspokajania potrzeb, czy też realizacji przynależnych im praw.

Odzwierciedla to definicja sformułowana na forum Unii Europejskiej. W programach i dokumentach odnoszących się do wykluczenia społecznego podkreśla się, że jest to proces, podczas którego niektórzy członkowie danego społeczeństwa są spychani na jego margines z powodu braku posiadania podstawowych umiejętności funkcjonowania w społeczeństwie i kompetencji edukacyjnych. To z kolei powoduje ich izolację, wypchnięcie z rynku pracy, ogranicza szanse edukacyjne oraz pozbawia możliwości uzyskiwania dochodów. Ludzie ci nie uczestniczą także w procesach, w ramach których podejmowane są ważne decyzje społeczne [por. European Commission, 2010, s. 7].

Zwrócenie uwagi na złożoność pojęcia wykluczenia społecznego ma istotne znaczenie dla za-

sygnalizowanej powyżej kwestii odróżnienia go od ubóstwa. W praktyce oba terminy stosuje się zamiennie, co jednak wydaje się być niewłaściwym zabiegiem. Zawęża to bowiem interpretację wykluczenia społecznego, umiejscawiając je w nurcie rozważań o polityce społecznej i redystrybucji, pomijając równocześnie jego cechy strukturalne i kulturowe [Broda-Wysocki, 2012, s. 13–14]. Jednowymiarowy charakter ubóstwa względem wykluczenia eksponuje także S. Golinowska. Podkreśla ona, że choć wykluczenie odwołuje się do ubóstwa, to jednak odnosi się także do deprywacji i braku uczestnictwa w życiu społecznym [Golinowska i in., 2008, s. 116–117]. W tym świetle bardziej właściwym wydaje się zatem traktowanie obu zjawisk i terminów jako komplementarnych.

Kwestie sporne dotyczą jednak nie tylko definiowania samego wykluczenia społecznego. Problematyczne wydaje się także rozumienie terminu o znaczeniu przeciwnym – inkluzji społecznej³. W tym kontekście podkreśla się zwłaszcza błędny schemat nakazujący określanie wszelkiego rodzaju działań integrujących osoby wykluczone ze społeczeństwem poprzez pryzmat możliwości działań planowanych z poziomu biurokracji. Skutkuje to ich niedopasowaniem do rzeczywistości występujących problemów. Konieczne wydaje się zatem zmodyfikowanie istniejącego porządku – w taki sposób, aby planowanie działań włączających nie miało odgórnego charakteru, ale by w większym stopniu odnosiło się do kwestii podmiotowości osób dotkniętych wykluczeniem i dążenia do jej poszanowania [Broda-Wysocki, 2012, s. 13]. W taki nurt działań na rzecz walki z wykluczeniem społecznym wpisuje się z całą pewnością koncepcja ekonomii społecznej i utożsamiane z nią przedsiębiorstwa społeczne podejmujące działania zmierzające do aktywizacji osób marginalizowanych i wykluczonych społecznie.

2. Ekonomia społeczna a przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu

W literaturze przedmiotu podkreśla się zasadność łączenia ekonomii społecznej z kwestią wykluczenia społecznego, zwracając uwagę na fakt, że to właśnie w ramach tego sektora podejmuje się dzia-

³ Inkluzja społeczna to integracja osoby/grupy ze zorganizowanym społeczeństwem, za: [Rysz-Kowalczyk, 2001, s. 46].

łania nakierowane na integrację osób defaworyzowanych na rynku pracy oraz proponuje się innowacyjne rozwiązania istotnych problemów współczesnego świata, związanych m.in. z narastającym procesem bezrobocia oraz wyczerpaniem możliwości państwa narodowego w zakresie skutecznego regulowania problemów generowanych przez mechanizmy rynkowe [Kaźmierczak, 2007, s. 98–105]. W tym sensie utożsamia się ją również z nowym aktywizującym podejściem w polityce społecznej, u podstaw którego leży założenie o zwiększaniu zatrudnialności jako warunku skutecznej inkluzji społecznej oraz stymulowaniu aktywności obywatelskiej i wspieraniu słabszych obywateli poprzez inwestycje w kapitał ludzki i społeczny [Karwacki, Rymśa, 2011, s. 30–33]. Na wymiar ten zwraca uwagę także J. Hausner, wskazując, że ekonomia społeczna, która pojawiła się w odpowiedzi na kryzys państwa opiekuńczego szuka swej przestrzeni, oddolnie pobudzana przez nierozwiązane problemy społeczne i niezaspokojone potrzeby, zwłaszcza grup wykluczonych i wspólnot zmarginalizowanych [Hausner, 2008, s. 215]. Sens ekonomii społecznej opiera się zatem, z jednej strony, na zdolności do reintegracji wykluczonych w główny nurt ekonomii, z drugiej zaś – na pobudzaniu demokracji i partycypacji wspólnot lokalnych, jak również podnoszeniu spójności lokalnej gospodarki poprzez produkcję dóbr i usług [Amin, 2008, s. 19–20]. Podejście to odzwierciedla się także w ujęciu elementów charakterystycznych dla ekonomii społecznej wskazanych przez B. Roelantsa. Poza nawiązaniem do wartości solidarności, odpowiedzialności i aktywnego obywatelstwa, wskazuje on na takie cechy, jak tworzenie miejsc pracy o wysokiej jakości, podnoszenie poziomu życia, działanie na rzecz rozwoju lokalnego i spójności społecznej. Aktywność wpisująca się w tak wyznaczone ramy odpowiada ponadto priorytetom i celom strategicznym Unii Europejskiej odnoszącym się m.in. do pełnego zatrudnienia, walki z biedą i wykluczeniem społecznym [Roelants, 2002, s. 6].

W podobnych kategoriach ekonomię społeczną zdefiniowano na gruncie polskim. P. Sałustowicz wskazuje w tym zakresie cztery kluczowe funkcje ekonomii społecznej. Są to:

1. Tworzenie nowych miejsc pracy, przede wszystkim dla osób dotkniętych lub zagrożonych marginalizacją oraz oferowanie usług

w zakresie zawodowego szkolenia i umożliwienia transferu na tzw. pierwszy rynek pracy.

2. Kompensacja „zawodności rynku i państwa socjalnego” przejawiająca się poprzez świadczenie usług socjalnych dla jednostek i zbiorowości lub wspólnot lokalnych, zwłaszcza tam, gdzie sektor prywatny czy publiczny nie są w stanie zaspokoić rosnących potrzeb społecznych.
3. Budowanie i pomnażanie kapitału społecznego.
4. Pobudzanie demokratyzacji rozumianej jako angażowanie jednostek i grup społecznych w proces politycznych decyzji [Sałustowicz, 2007, s. 12].

Odwołanie się do powyższych funkcji bardzo silnie sytuje rozważania o ekonomii społecznej w kontekście integracji społeczno-zawodowej i spójności społecznej. Działalność podmiotów ww. sektora w tych właśnie obszarach wydaje się być szczególnie istotna, czego swoistym potwierdzeniem są zapisy Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej włączające ekonomię społeczną w nurt krajowych polityk publicznych. W ich świetle działalność podmiotów ekonomii społecznej, zarówno ta ekonomiczna, jak i ta wpisująca się w sferę pożytku publicznego, ma służyć integracji społecznej i zawodowej osób zagrożonych marginalizacją społeczną, tworzeniu miejsc pracy, świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej oraz rozwojowi lokalnemu [KPRES, 2014, s. 15]. Szczególną rolę w realizacji ww. zadań przypisuje się przedsiębiorstwom społecznym. Zwracają na to uwagę m.in. C. Borzaga oraz E. Leś, wskazując inicjatywy na rzecz grup dotkniętych wykluczeniem społecznym jako jedno z ich nadrzędnych zadań [Borzaga, 2008, s. 100; Leś, 2008, s. 43–46]. Podobnie istotę przedsiębiorstwa społecznego określa J. Hausner, który traktuje aktywizację społeczną i gospodarczą jako logikę funkcjonowania tego typu podmiotów. Jej bezpośrednimi rezultatami są natomiast innowacyjność i włączanie do uczestnictwa w rynku osób dotychczas wykluczonych [Hausner, 2008, s. 223]. Z kolei w Krajowym Programie Rozwoju Ekonomii Społecznej przedsiębiorstwo społeczne zdefiniowano jako „podmiot prowadzący działalność gospodarczą, wyodrębniony pod względem organizacyjnym i rachunkowym, którego celem jest

prowadzenie działalności gospodarczej nakierowanej na integrację społeczną i zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym lub świadczące usługi społecznych użyteczności publicznej, przy jednoczesnej realizacji celów prozatrudnieniowych [KPRES, 2014, s. 16].

O szczególnym usytuowaniu przedsiębiorstw społecznych w kontekście walki z wykluczeniem społecznym świadczy również ich potencjał związany z kształtowaniem poczucia przynależności i identyfikacji, podejmowaniem działań prewencyjnych, motywacyjnych i szkoleniowych. Nie bez znaczenia pozostaje również zdolność do artykułowania potrzeb grup społecznych dotkniętych wykluczeniem i pełnienia funkcji rzecznika [Estivill, 2003, s. 68-69]. Zadania te w sposób szczególnie wypełniają przedsiębiorstwa społeczne typu WISE (ang. *Work Integration Social Enterprise*), które zapewniają zatrudnienie osób marginalizowanych na rynku pracy, wykluczonych, a równocześnie prowadzą reintegrację zawodową i społeczną tych osób [Rymsza, 2014, s. 96]. W obrębie tego nurtu działań identyfikuje się cztery kluczowe modele funkcjonowania. Są to:

1. Zatrudnienie przejściowe nakierowane na zdobywanie doświadczenia zawodowego, wiedzy i umiejętności potrzebnych do funkcjonowania na otwartym rynku pracy.
2. Tworzenie stabilnych miejsc pracy, zakładające wsparcie w formie dotacji na pierwszym etapie działalności z perspektywą pełnego usamodzielnienia w ramach otwartego rynku pracy.
3. Tworzenie stale subsydiowanych miejsc pracy dla osób, które nie mają szansy na zatrudnienie na otwartym rynku pracy,
4. Resocjalizacja związana m.in. z odbudowywaniem i utrzymywaniem kontaktów społecznych oraz respektowaniem zasad [Davister i in., 2008, s. 254-255].

Choć w literaturze przedmiotu eksponuje się przede wszystkim potencjał przedsiębiorstw społecznych typu WISE do tworzenia miejsc pracy uwzględniających potrzeby osób marginalizowanych, to jednak w kontekście ograniczania wykluczenia społecznego warto odwołać się również do ich zdolności do niwelowania takich barier, jak brak dostępu do informacji, brak struktur wsparcia i wzmacniania w ten sposób tożsamości i kompe-

tencji ww. osób. Kluczowe wydaje się również ich działanie na rzecz eliminacji barier kulturowych i psychologicznych wynikających ze stygmatyzacji, niskiego poczucia własnej wartości i wyobcowania [Gonzales, 2007, s. 123-124]. Zasięg oddziaływania przedsiębiorstw społecznych w sferze walki z wykluczeniem społecznym jest więc bardzo szeroki i można go rozpatrywać zarówno w wymiarze korzyści indywidualnych, jak i w szerszym społecznym kontekście. Za M. Danecką można przywołać również ich wpływ na poszerzenie zakresu instytucjonalnych form wsparcia osób wykluczonych społecznie, które nie ograniczają się już jedynie do działalności państwa w ramach realizowanej polityki społecznej, ale odwołują się również do potencjału innych sektorów [Danecka, 2014, s. 83].

Wydaje się, w oparciu o powyższe charakterystyki, że spośród form prawnych występujących na gruncie sektora ekonomii społecznej w Polsce najbardziej istotne znaczenie dla realizacji priorytetów przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu mają spółdzielnie socjalne. W ich specyfikę wpisane jest bowiem łączenie integracji zawodowej z integracją społeczną, a więc działań na rzecz „odbudowania i podtrzymania zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy” [art. 2, pkt 2.2 ustawy o spółdzielniach socjalnych] z inicjatywami służącymi „odbudowaniu i podtrzymaniu umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu [art. 2, pkt 2.1 ustawy o spółdzielniach socjalnych]. Warto w tym miejscu wspomnieć również o formach integracji realizowanych przez Centra Integracji Społecznej, Warsztaty Terapii Zajęciowej, Zakłady Aktywności Zawodowej, czy też Klub Integracji Społecznej.

3. Miejsce ekonomii społecznej w polityce przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w Polsce

Niewątpliwie, z uwagi na swoje cele i funkcje, ekonomia społeczna i związana z nią przedsiębiorczość społeczna stają się nowym sojusznikiem władz publicznych w obszarze ograniczania wykluczenia społecznego. W jej ramach stosuje się przede wszystkim instrumenty służące zapewnieniu jak największego stopnia zatrudnienia, co wpisuje się w szerszą perspektywę działań utożsamianych ze

wspomnianą już koncepcją aktywnej polityki społecznej. Aktywizacja poprzez pracę została „za-programowana” na poziomie Unii Europejskiej – w strategii na rzecz zatrudnienia oraz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Wyeksponowano ją także m.in. w Agendzie Społecznej z 2000 r. oraz w Odnowionej Agendzie Społecznej z 2008 r. W kontekście niniejszego artykułu szczególne znaczenie ma jednak strategia Europa 2020, w której jednym z trzech kluczowych obszarów jest wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu, rozumiany jako dążenie do jak największego poziomu zatrudnienia oraz zapewnienie spójności zarówno w wymiarze społecznym, gospodarczym, jak i terytorialnym [Europa 2020, s. 3]. Realizacji tak sformułowanego priorytetu została podporządkowana nie tylko wspólnotowa polityka, ale również rozwiązania przyjęte w krajach członkowskich, w tym również w Polsce. Znalazły się one przede wszystkim w Strategii Rozwoju Kraju 2020, ale również w strategiach zintegrowanych dotyczących m.in. kapitału ludzkiego czy kapitału społecznego. Fundamentalne znaczenie odgrywa również Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Równocześnie warto pamiętać o tym, że politykę przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu

kształtują nie tylko dokumenty związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej, ale także krajowe ustawodawstwo. W tym przypadku warto wymienić chociażby ustawę o pomocy społecznej czy ustawę o zatrudnieniu socjalnym.

Na potrzeby niniejszego artykułu i celu, jakim jest określenie miejsca ekonomii i przedsiębiorczości społecznej w polityce przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w Polsce analiza będzie prowadzona z uwzględnieniem podziału na przepisy obowiązującego prawa, przyjęte strategie oraz programy. Jeśli chodzi o dokumenty odzwierciedlające wdrażanie polityki wspólnotowej, zostanie omówiony przede wszystkim nowy okres programowania obejmujący lata 2014-2020. Z uwagi na złożony i wielowymiarowy charakter wykluczenia społecznego analizy zostaną poddane regulacje odnoszące się zarówno do pomocy społecznej, jak i integracji oraz zatrudnienia. Takie postępowanie uwzględnia podejście opowiadające się za wykorzystaniem szerokiego instrumentarium dla łagodzenia tego problemu, zaliczanego do różnych obszarów, leżącego w gestii władzy publicznej różnych szczebli [Szarfenberg, 2011, s. 158–159].

Wykaz analizowanych dokumentów zamieszczono w tabeli 1.

Tabela 1. Prawo, strategie i programy polityki przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w Polsce

Dokumenty strategiczne uwzględniające kwestię walki z wykluczeniem społecznym
Strategia Rozwoju Kraju 2020 (SRK)
Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (SRKS)
Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego (SRKL)
Strategia Rozwoju Regionalnego (SRR)
Programy uwzględniające kwestię walki z wykluczeniem społecznym
Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 (KPPUiWS)
Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej (KPRES)
Program Operacyjny Wiedza-Edukacja-Rozwój (PO WER)
Regionalne Programy Operacyjne (RPO)
Ustawodawstwo uwzględniające kwestię walki z wykluczeniem społecznym
Ustawa o pomocy społecznej
Ustawa o zatrudnieniu socjalnym
Ustawa o spółdzielniach socjalnych
Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy
Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych
Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie
Projekt ustawy o przedsiębiorstwie społecznym i wspieraniu rozwoju ekonomii społecznej

Z uwagi na członkostwo w Unii Europejskiej, formułując obszary strategiczne dla rozwoju, Polska odniosła się również do kwestii wykluczenia społecznego i wymogu podnoszenia spójności społecznej. Z jednej strony, podkreślono ograniczoną skuteczność dotychczas stosowanych instrumentów polityki społecznej, a z drugiej – wyeksponowano dążenie do wykorzystania innowacyjnych metod pozwalających na ograniczanie skutków tego negatywnego zjawiska. W programowanych działaniach, za wspólnotowymi dokumentami, pojawiała się kwestia sięgnięcia po potencjał rozwiązań aktywizujących, niosących wartość dodaną dla osób marginalizowanych, a w szerszym wymiarze – dla całego społeczeństwa. Wśród nich szczególnie miejsce przyznano przedsiębiorstwom społecznym. Co istotne, ich znaczenie podkreśla się nie tylko we wzmacnianiu spójności społecznej, ale również w aspekcie świadczenia usług użyteczności publicznej oraz kreowania kapitału społecznego [SRK, 2012, s. 26].

Włączenie ekonomii społecznej w działania na rzecz ograniczania wykluczenia społecznego znalazło swoje odzwierciedlenie również w Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego. W celu odnoszącym się do poprawy mechanizmów partycypacji społecznej i wpływu obywateli na życie publiczne wskazano – jako jeden z priorytetów – wzmocnienie integracji i solidarności społecznej. Zamierzonym kierunkiem działania jest m.in. wspieranie rozwoju przedsiębiorczości społecznej i innych form przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i zawodowemu. Istotne wydaje się tu przywołanie funkcji zatrudnieniowej przedsiębiorstw społecznych, ale również ich zdolności do podnoszenia poziomu kapitału społecznego, którego deficyt wymienia się wśród przyczyn wykluczenia społecznego [SRKS, 2013, s. 52]. Z kolei w Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego kwestię poprawy sytuacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym ujęto już na poziomie celu szczegółowego. Podobnie jak we wcześniej wspomnianych dokumentach, tak i tu podkreśla się fundamentalne znaczenie aktywności zawodowej dla podnoszenia spójności społecznej oraz konieczność rozwijania innowacyjnych form pomocy osobom zagrożonym lub wykluczonym społecznie, w tym w formule przedsiębiorczości społecznej [SRKL, 2013, s. 40]. Rolę ekonomii społecznej upatruje się również w wykorzystaniu jej

form i metod dla celów aktywnej integracji społecznej mającej fundamentalne znaczenie dla ww. włączenia na rynek pracy [Ibidem, s. 59]. Tak sformułowane cele i priorytety strategiczne znalazły swoje odzwierciedlenie również w dokumentach o charakterze operacyjno-wdrożeniowym. Kluczowe znaczenie dla omawianej problematyki mają zwłaszcza Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 oraz Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej. W pierwszym z nich ekonomia społeczna została wkomponowana w działania przewidziane aż w pięciu z sześciu założonych priorytetów. Ich szczegółowe zestawienie wraz ze wskazaniem konkretnych obszarów, w których ekonomia społeczna ma służyć ograniczeniu zjawiska wykluczenia społecznego przedstawiono w tabeli 2.

Analizując to zestawienie, wyraźnie widać, że polityka ograniczania wykluczenia społecznego angażuje już nie tylko służby publiczne, ale stara się realizować zaprogramowane działania w sposób partycypacyjny. Na tym polu szczególnie warto podkreślić, że potencjał podmiotów ekonomii społecznej nie jest już utożsamiany jedynie z działaniami na rzecz reintegracji zawodowej i przywracania na rynek pracy, ale ma stanowić wsparcie także dla innych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Wydaje się, że najistotniejsze jest wyróżnienie tych inicjatyw, które mają służyć promowaniu aktywności i budowaniu zaufania. Wiele z nich ma również stosunkowo odformalizowany charakter i jest wyrazem polityki odchodzenia od świadczeń na rzecz konkretnych usług. Koresponduje zresztą ze zdiagnozowaną koniecznością i potrzebą oddolnego działania, uwzględniającego uwarunkowania i specyfikę różnych mechanizmów wykluczenia i integracji społecznej [Krajowy, 2014, s. 30]. Stanowi również odpowiedź na kwestię jednostronnego postrzegania podmiotów ekonomii społecznej w dokumentach strategicznych Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013 [Pacut, 2010, s. 54].

Podmioty ekonomii społecznej zostały uznane za ważny element aktywizacji osób w trudnej sytuacji na rynku pracy, także w kontekście zapisów Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej. Dokument ten ma wspierać rozwój ekonomii społecznej i działających na jej polu przedsiębiorstw, ale również stanowi on swego rodzaju katalog interwencji, które mają służyć realizacji Strategii Roz-

Tabela 2. Ekonomia społeczna w Krajowym Programie Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020	
Priorytet I. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży	Wsparcie dla podmiotów ekonomii społecznej w zakresie dożywiania dzieci i młodzieży.
Priorytet II. Zapewnienie spójności działań edukacyjnych, społecznych i zawodowych na rzecz dzieci i młodzieży	Współpraca szkół z podmiotami ekonomii społecznej przy organizacji lokalnych przedsięwzięć integracyjno-socjalnych dla dzieci i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych, promujących idee przedsiębiorczości społecznej, solidaryzmu społecznego oraz obywatelskiej aktywności.
	Wsparcie dla programów adresowanych do młodzieży (w tym młodzieży niepełnosprawnej) realizowanych przez podmioty ekonomii społecznej oraz jednostki samorządu terytorialnego, jak również dla wolontariatu długoterminowego podnoszącego kompetencje społeczne, przygotowującego do podjęcia aktywności i zatrudnienia w podmiotach ekonomii społecznej.
Priorytet III. Aktywna integracja w społeczności lokalnej	Realizacja kontraktów socjalnych i projektów aktywności lokalnej w partnerstwie z podmiotami ekonomii społecznej i przedsiębiorstwami społecznymi, a także łączenie aktywnej integracji z działaniami w zakresie rewitalizacji – jako części wspólnych działań.
	Oferowanie przez ośrodek pomocy społecznej czasowej aktywności w ramach podmiotów zatrudnienia socjalnego lub czasowego podjęcia zatrudnienia w spółdzielni socjalnej założonej przez jednostkę samorządu terytorialnego i organizację obywatelską, w połączeniu z realizacją kontraktu socjalnego lub projektu lokalnego. Działania będą realizowane przez podmioty publiczne i podmioty sektora ekonomii społecznej, w tym szczególnie przez podmioty zatrudnienia socjalnego.
	Wsparcie rozwoju podmiotów otoczenia ekonomii społecznej i spółdzielni socjalnych oraz innych przedsięwzięć społecznych jako formy zatrudnienia przejściowego dla osób wychodzących z warsztatów terapii zajęciowej, centrów i klubów integracji społecznej, placówek opiekuńczo-wychowawczych i innych tego typu placówek.
	Umożliwienie uczestnikom warsztatów terapii zajęciowej odbywania staży rehabilitacyjnych np. w przedsiębiorstwach społecznych i Zakładach Aktywności Zawodowej bez utraty statusu uczestnika, umożliwiając płynne przechodzenie do aktywizacji zawodowej.
Priorytet V. Zapobieganie niepewności mieszkaniowej i przeciwdziałanie bezdomności	Rozwój i wzmocnienie działań w zakresie zarządzania zadłużeniem, w tym możliwości jego odpracowywania. Rozszerzenie i upowszechnienie systemów i mechanizmów umożliwiających zadłużonym lokatorom odpracowywanie zadłużeń mieszkaniowych, zintegrowanych z systemem pomocy i integracji społecznej. Włączenie podmiotów pomocy i integracji społecznej oraz ekonomii społecznej (w tym Centra Integracji Społecznej, spółdzielnie socjalne) w system spłacania zadłużenia.
Priorytet VI. Zarządzanie i zmiany strukturalne systemu integracji społecznej	Zwiększenie znaczenia ekonomii społecznej w województwie – na rzecz gmin i powiatów – poprzez wzmocnienie roli Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej w systemie pomocy i integracji społecznej.
	Promowanie nowego wizerunku instytucji pomocy społecznej, ich zadań i kompetencji oraz działań kooperacji i partycypacji podmiotów pomocy i integracji społecznej ze sferą ekonomii społecznej (w tym organizacji obywatelskich).
	Określenie partycypacyjnych zasad relacji publicznych instytucji pomocy społecznej z podmiotami ekonomii społecznej (w tym organizacjami obywatelskimi) w oparciu o planowane zmiany w systemie pomocy społecznej oraz w przepisach o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (w tym wprowadzenie możliwości rozliczania się podmiotów ekonomii społecznej – w tym organizacji obywatelskich – realizujących zadania publiczne na podstawie rezultatów).

woju Kapitału Społecznego w zakresie włączenia społecznego. Sytuuje on ekonomię społeczną jako jeden z elementów polityki publicznej, który ma przyczynić się do wzrostu zatrudnienia, kapitału społecznego oraz większej spójności społecznej. Przedsiębiorczość społeczna ma stanowić m.in. formę wsparcia aktywności społeczno-zawodowej absolwentów i osób starszych. W obszarze aktywnej integracji (i związanej z tym roli podmiotów ekonomii społecznej) wskazuje się na następujące działania:

- przygotowanie, wdrożenie i wspieranie systemu zatrudnienia monitorowanego w przedsiębiorstwach społecznych dla osób zagrożonych bądź wykluczonych społecznie,
- włączenie problematyki ekonomii społecznej do systemu kształcenia pracowników instytucji pomocy i integracji społecznej,
- wdrożenie i rozwój systemowych działań przedsiębiorstw społecznych jako formy zatrudnienia przejściowego dla osób wychodzących z warsztatów terapii zajęciowej, centrów integracji społecznej, placówek opiekuńczo-wychowawczych i innych tego typu placówek,
- wdrożenie i wspieranie systemu zatrudnienia monitorowanego w przedsiębiorstwach społecznych osób wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem społecznym, jako elementu ścieżki integracji i reintegracji społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym [KPRES, 2014, s. 53–54].

Reakcją na wykluczenie społeczne, w myśl zapisów KPRES, jest również włączenie podmiotów ekonomii społecznej w działania na rzecz zwiększania dostępu do usług publicznych oraz przedsięwzięcia o charakterze edukacyjnym, których zasadniczym celem jest zwiększanie aktywności osób wykluczonych społecznie. Szczególną rolę w realizacji ww. zadań mają odgrywać przedsiębiorstwa społeczne. Równocześnie jednak podkreśla się istotę i znaczenie inicjatyw podejmowanych przez podmioty działające w sferze pożytku publicznego oraz podmioty sfery gospodarczej (organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą, spółki non-profit, spółdzielnie pracy, inwalidów i niewidomych), które mają przeciwdziałać różnym aspektom wykluczenia.

W celu realizacji działań wskazanych w krajowych programach związanych z przeciwdziałaniem

wykluczeniu społecznemu przewidziano również konkretne instrumenty finansowego wsparcia w postaci Programu Operacyjnego Wiedza-Edukacja-Rozwój 2014–2020 oraz Regionalnych Programów Operacyjnych. Szczegółowe omówienie wskazanych w nich działań, celów i wskaźników nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, niemniej jednak warto pamiętać o tym, że wsparcie świadczone w tej właśnie formie będzie miało kluczowe znaczenie dla powodzenia wielu inicjatyw wykorzystujących potencjał przedsiębiorczości społecznej w ograniczaniu wykluczenia społecznego.

Wprowadzając problematykę znaczenia ekonomii społecznej w działaniach na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w Polsce, wskazano, że istotną rolę w kształtowaniu i realizacji konkretnych poczynań, obok strategii i programów formułowanych pod wpływem wspólnotowej polityki, ma również polskie ustawodawstwo. Wśród kluczowych regulacji wskazuje się ustawę o zatrudnieniu socjalnym, która obejmuje osoby wykluczone społecznie, „ (...) które ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie własnym staraniem zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych i znajdują się w sytuacji powodującej ubóstwo oraz uniemożliwiającej lub ograniczającej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym (...)” [art. 1, pkt 2 ustawy o zatrudnieniu socjalnym]. Założoną formą reintegracji społeczno-zawodowej, w świetle ww. przepisów, jest przede wszystkim uczestnictwo w zajęciach organizowanych przez Centra Integracji Społecznej i Kluby Integracji Społecznej. Choć podkreśla się fakt, że programy proponowane przez ww. instytucje mogą stanowić istotny czynnik pozwalający na przywracanie osób wykluczonych do życia w społeczeństwie, to jednak równocześnie podnosi się argumenty dotyczące ich znacznego zbiurokratyzowania i powielania działań podejmowanych przez inne instytucje pomocy społecznej [Kowalczyk, 2008, s. 36–38].

Z kolei ustawa o pomocy społecznej, wskazując na instrumenty aktywnej integracji, odsyła jedynie do kompetencji samorządu województwa, który powinien inicjować i wspierać działania z zakresu przedsiębiorczości społecznej służące zwiększaniu aktywności społecznej oraz zawodowej osób i rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym [art. 21a. ustawy o pomocy społecznej]. W tym zakresie podkreśla się konieczność zmian zmierzających do

przebudowy systemu pomocy społecznej w kierunku świadczenia usług społecznych zamiast świadczeń pieniężnych, które często utrzymują osoby wykluczone społecznie w stanie bierności [Dokument, 2014, s. 101].

Ważną grupę osób zagrożonych wykluczeniem społecznym stanowią osoby niepełnosprawne. Ograniczeniu ryzyka ich marginalizacji ma służyć wskazana w ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych rehabilitacja mająca za zadanie przywrócenie ww. osób do uczestnictwa w rynku pracy oraz w życiu społecznym. Podejmowanie tego typu działań jest możliwe przez organizacje pozarządowe, w tym spółdzielnie socjalne. W myśl Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej planuje się jednak istotne zmiany dotyczące wsparcia osób niepełnosprawnych w ramach sektora ekonomii społecznej. Obejmują one m.in. włączenie podmiotów ekonomii społecznej do sektora usług wspierających osoby niepełnosprawne w zakresie doradztwa, usług asystenckich, asystentów pracy i koordynatorów zatrudnienia wspomaganego, wsparcie dla zatrudniania ww. osób w sektorze ekonomii społecznej [KPRES, 2014, s. 57].

Również w odniesieniu do rynku pracy wskazano na aktywną integrację osób bezrobotnych w formule Programu Aktywizacja i Integracja, który może być realizowany przez Powiatowy Urząd Pracy we współpracy z podmiotami prowadzącymi działalność statutową na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym [art. 62 ustawy o promocji zatrudnienia...]. Ustawa ta wskazuje również na możliwość podjęcia pracy przez ww. osoby w spółdzielni socjalnej. Forma ta wydaje się być szczególnie korzystna z uwagi na podstawę działalności każdej spółdzielni socjalnej, którą jest działanie na rzecz:

- społecznej reintegracji jej członków, przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu,
- zawodowej reintegracji jej członków, przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy,

przy jednoczesnym prowadzeniu działalności gospodarczej [art. 2, pkt 2 ustawy o spółdzielniach socjalnych].

Poza działaniami prozatrudnieniowymi, spółdzielnie socjalne pełnią także ważną rolę w zakresie przełamywania barier wśród osób wykluczonych społecznie poszukujących swojego miejsca w społeczeństwie – budują poczucie odpowiedzialności, wzmacniają więzi, pozwalają poprzez pracę odbudowywać wiarę w siebie. Potencjał ten dostrzeżono również na etapie tworzenia zapisów Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej, w którym spółdzielczość socjalna jest traktowana jako ważny instrument w ograniczaniu wykluczenia różnych grup społecznych. Ważną rolę przypisano także organizacjom prowadzącym działalność pożytku publicznego oraz podmiotom gospodarczym prowadzącym działalność nakierowaną na realizację celów społecznych. Ich aktywność w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w sposób szczegółowy reguluje ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, wskazując na możliwość realizacji przez ww. podmioty zadań publicznych związanych m.in. z integracją i reintegracją zawodową i społeczną, promocją zatrudnienia i pomocą społeczną. Istotne jest zwłaszcza podejmowanie ww. działań we współpracy z organami administracji publicznej, co – jak podkreśla się w literaturze przedmiotu – skutkuje większą efektywnością w zwalczaniu zjawiska marginalizacji i wykluczenia społecznego [Blicharz, Huchla, 2008, s. 18]. Wyrazem zintegrowanego podejścia do ww. zagadnień jest również projekt ustawy o przedsiębiorstwie społecznym i wspieraniu rozwoju ekonomii społecznej, który konstytuuje przedsiębiorstwa społeczne jako podmioty prowadzące działalność gospodarczą na rzecz zatrudniania lub wspierania osób zagrożonych lub wykluczonych społecznie, oraz który równocześnie odnosi się do kwestii wspierania ww. działalności przez władze publiczne.

Podsumowując, należy stwierdzić, że problematyka ekonomii społecznej wpisuje się w krajową politykę przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Widoczna jest ona zwłaszcza w różnych strategiach i programach. W tym zakresie szczególnie istotne wydaje się dostrzeżenie zmiany polegającej na odejściu od aktywizacji zawodowej jako jedynego instrumentu przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Coraz częściej uzupełniana jest ona

o inne działania (świadczenie usług, kreowanie kapitału społecznego, edukację), które mają przywrócić osobom wykluczonym społecznie umiejętność partycypacji w różnych sferach życia społecznego [Wódz, Faliszek, 2012, s. 18]. Proponowane rozwiązania na rzecz ograniczania problemu wykluczenia społecznego mają zatem coraz bardziej kompleksowy charakter, zarówno w ujęciu podmiotowym, jak i przedmiotowym. Wydają się uwzględniać duże zróżnicowanie osób zagrożonych lub wykluczonych społecznie oraz zapobiegać różnym przyczynom tego zjawiska. Warto zwrócić jednak uwagę na fakt, że większość z ww. rozwiązań została zaprogramowana w kontekście wydatkowania środków europejskich, co może budzić wątpliwości w zakre-

sie ich trwałości. Kluczowe dla skuteczności polityki przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w Polsce jest zatem włączenie kwestii ekonomii i przedsiębiorczości społecznej do krajowych dokumentów ustawowych, w których póki co dominują świadczenia socjalne oraz inicjatywy prozatrudnieniowe. Obiecujące wydają się być plany zmian polegających na włączeniu podmiotów ekonomii społecznej m.in. w świadczenie usług społecznych oraz działania animacyjne i służące rozwojowi wspólnot lokalnych. Rodzi to pewne nadzieje, że ekonomia i przedsiębiorczość społeczna staną się ważnym partnerem dla państwa, a ich potencjał realnie przyczyni się do powrotu do życia w społeczeństwie tych, którzy zostali z niego wykluczeni.

Literatura

- Amin A.** [2008], *Nadzwyczajnie zwyczajnie. Działanie na polu ekonomii społecznej*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 3(5)/2008.
- Amin A., Cameron A., Hudon R.** [2002], *Placing the Social Economy*, Routledge, London.
- Blicharz J., Huchla A.** [2008], *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Borzaga C.** [2008], *Nowe trendy w sektorze non-profit w Europie: pojawienie się przedsiębiorstw społecznych*, [w:] J. J. Wygnański, Antologia kluczowych tekstów. Przedsiębiorstwo społeczne, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Broda-Wysocki P.** [2012], *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*, Instytut Pracy i Praw Socjalnych, Warszawa.
- Burchard T., Le Grand J., Piachaud D.** [2002], *Degrees of exclusion: Developing a dynamic, multidimensional measure*, Oxford University Press, Oxford.
- Danecka M.** [2014], *Partycypacja wykluczonych. Wyzwanie dla polityki społecznej*, Instytut Studiów Politycznych PAN & Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Davister C., Defourney J., Gregoire O.** [2008], *Przedsiębiorstwo społeczne integracji zawodowej WISE w Unii Europejskiej: przegląd kategorii*, [w:] J. Wygnański, Antologia tekstów kluczowych. Przedsiębiorstwo społeczne, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Dokument** [2014], *Dokument implementacyjny Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020: Narzędzia realizacji Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Estivill J.** [2003], *Concepts and strategies for combating social exclusion. An overview*, International Labour Organization, Portugal.
- Europa 2020** [2010], *Europa 2020 – Strategia na Rzecz Inteligentnego i Zrównoważonego Rozwoju Sprzyjającego Włączeniu Społecznemu*, dostępne na: www.mg.gov.pl (12.05.2015).
- European Commission** [2010], *Combating Poverty and Social Exclusion*, Belgium.
- Frieske K.W.** [2008], *Dialog wokół wykluczenia społecznego*, „Dialog”, nr 9.
- Golinowska S., Morecka Z., Stryc M., Cukrowska E., Cukrowski J.** [2008], *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcja. Wyniki. Propozycje*. Polska. Europa. Świat, IPiSS, Warszawa.
- Gonzales V.** [2007], *Social Enterprises, Institutional Capacity and Social Inclusion*, [w:] A. Noya, E. Clarence (red.), *The Social Economy. Building Inclusive Economies*, OECD.
- Hausner J.** [2008], *Zarządzanie publiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jaworska A.** [2013], *Wykluczenie społeczne i marginalizacja – konceptualizacja zagadnień*, [w:] D. Apanel, A. Jaworska (red.), *Obszary wykluczenia społecznego – sfera biologiczna i środowiskowa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Karwacki A., Rymśa M.** [2011], *Meandry upowszechniania koncepcji aktywnej polityki społecznej w Polsce*, [w:] M. Grewiński, M. Rymśa (red.), *Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej*, WSP TWP, Warszawa.
- Kaźmierczak T.** [2007], *Zrozumieć ekonomię społeczną*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Rymśa (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Kowalczyk B.** [2008], *Ekonomia społeczna w pomocy społecznej w Polsce w walce z wykluczeniem społecznym*, [w:] K. Wódz, S. Pawlas-Czyż, *Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego. Modele teoretyczne, potrzeby praktyki*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- Krajowy** [2014], *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- KPRES** [2014], *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Leś E.** [2008], *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

OECD [2013], *Policy Brief on Social Entrepreneurial Activities in Europe*, Luxembourg.

Pacut A. [2010], *Przedsiębiorczość społeczna w Polsce – problemy i wyzwania*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 4(14)/2010.

Panek T. [2011], *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.

Pearce J. [2003], *Social Enterprise in Anytown*, Calouste Gulbenkian Foundation, Londyn.

Roelants B. [2002], *Defining the Social Economy?* [w:] Preparatory Dossier to the First European Social Economy Conference in the EU Candidate Countries, Praha.

Rymsza M. [2014], *Aktywna polityka społeczna w Europie. Activation services i nie tylko*, [w:] A. Karwacki, T. Kaźmierczak, M. Rymsza, Reintegracja. Aktywna polityka społeczna w praktyce, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

Rysz-Kowalczyk B. [2001], *Leksykon polityki społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.

Sałustowicz P. [2007], *Pojęcie i funkcje ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna Teksty”, nr 2/2007.

Silver H. [1994], *Social exclusion and social solidarity*, „International Labour Review”, Vol. 133.

SRKL [2013], *Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.

SRKS [2013], *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa.

SRK [2012], *Strategia Rozwoju Kraju 2020*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

Szarfenberg R. [2010], *Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna*, [w:] R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss (red.), *Ubóstwo i wykluczenie spo-*

łeczne. Perspektywa poznawcza, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.

Szarfenberg R. [2011], *Europejska polityka antywykluczenia w Polsce*, [w:] R. Szarfenberg, *Polski Raport Social Watch 2010. Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce. Raport krajowy Polskiej Koalicji Social Watch i Polskiego Komitetu Anti-Powerty Network, Kampania Przeciw Homofobii*, Warszawa.

Wódz K., Faliszek K. [2012], *Aktywizacja i integracja społeczna – drogi do spójności społecznej*, [w:] K. Wódz, K. Faliszek, A. Karwacki, M. Rymsza, *Nowe priorytety i tendencje w polityce społecznej – wokół integracji i aktywizacji zawodowej*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.

Akty prawne

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 24 kwietnia 2003 r. (Dz.U.2014.1118).

Ustawa o spółdzielniach socjalnych z 27 kwietnia 2006 r. (Dz.U.2006.94.651, z późn. zm.).

Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z 27 sierpnia 1997 r. (Dz.U.1997.123.776, z późn. zm.).

Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 20 kwietnia 2004 r. (Dz.U.2004.99.1001, z późn. zm.).

Ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 r. (Dz.U.2015, poz. 163).

Ustawa o zatrudnieniu socjalnym z 13 czerwca 2003 r. (Dz.U.2003.122.1143, z późn. zm.).

Ustawa o przedsiębiorstwie społecznym i wspieraniu ekonomii społecznej, projekt z 10 lipca 2013 r.

Social economy in policy of combating social exclusion in Poland

Abstract: The aim of the article is to analyze the place of social economy and social entrepreneurship in policies aimed at reducing social exclusion in Poland. In the first part of the article, definitions of social exclusion and the importance and role of the social economy in solving this problem have been presented. Its second part analyzes the policies, programs and legal acts in the area of social exclusion in Poland. The author is convinced that above mentioned documents and regulation take into account the complexity of social exclusion. Their implementation, however, is mainly related to EU funds. A key task is therefore to include social economy and social entrepreneurship into the national legal acts.

Keywords: social economy, social exclusion, public policies.